

Aleksander Žižek

Vajeništvo – vstopnica v svet cehovske obrti

ŽIŽEK Aleksander, dr., arhivski svetnik,
Zgodovinski arhiv Celje, Teharska cesta 1, SI-3000,
Celje, e-pošta: aleksander.zizek@zac.si

334.782

VAJENIŠTVO – VSTOPNICA V SVET
CEHOVSKE OBRTI

Sprejem v uk je pomenil pomembno prelomnico v življenju fanta v predmoderni dobi. S pametno izbiro bodočega poklica mu je bila namreč odprta pot do zagotovljene gmotne eksistence pa tudi družbenega ugleda. Večinoma so se namesto njega odločile rojenice in starši. Če izvzamemo številne vajence, ki so uk opravili kar pod domačo streho (v domači delavnici), je bil odhod v uk povezan z odhodom od doma, vključitvijo v novo življenjsko skupnost in novo gospodinjstvo. Odgovornost za vajenčevo preživljanje, vzgojo, strokovni napredek in varnost je prevzel mojster s soprogo, v procesu njegovega izobraževanja pa so sodelovali tudi pomočniki in drugi člani velikega gospodinjstva. Da je šlo pri tem za pomemben proces, je sčasoma ugotovila tudi država, ki je že v cehovskih pravilih predpisala osnovne smernice izvajanja obrtnega uka, kasneje pa je vajence vključila tudi v posamezne oblike rednega šolanja (nedeljske ponavljalne šole) in z obiskovanjem tega pouka (in verouka) tudi pogojevala uspešen zaključek obrtnega izobraževanja. Podatki o tem se skrivajo v cehovskih pravilih, cehovskih knjigah in listinah, širši zgodovinski vidik pa bo možno očrtati tudi s pomočjo literature. Omejil se bom na obdobje med dvema osrednjima pravnima aktoma, ki sta urejala obrt – notranjeavstrijskim obrtnim redom Karla VI. (1732) in obrtnim zakonom iz leta 1859.

Ključne besede: obrt, ceh, vajenec, cehovska pravila, izobraževanje

ŽIŽEK Aleksander, PhD History, Archival
Counsellor, Celje Historical Archives, Teharska cesta
1, SI-3000 Celje, e-mail: aleksander.zizek@zac.si.

334.782

APPRENTICESHIP – ENTRY-TICKET TO THE
WORLD OF THE TRADE GUILDS

Admission into training represented an important turning point in a boy's life in the pre-modern era. If the future profession was chosen wisely, a path to guaranteed material existence opened up, along with a social reputation. In most cases, the parents and the three Fates made the decision for the boy. Apart from those apprentices who completed their training at home (in the domestic workshop), leaving for training was associated with leaving home, integrating into a new life community and into a new household. The responsibility for the apprentice's livelihood, education, professional development and security was handed to the master and his wife; however, the assistants and other members of the extended household also played a role in the training process. After some time, the state, too, became aware of the significance of this process and stipulated in the guild regulations the basic guidelines for training in a craft. Later on, apprentices were included in individual forms of regular schooling (Sunday schools), and regular attendance at Sunday school and religious education became the requirement for successful completion of training. Information regarding this can be obtained from the guild regulations, books and documents. The wider historical perspective will be outlined with the help of the literature. The scope of the article will be limited to the period between the two main legal acts that regulated the trades: The Inner Austrian Trade Rules of Charles VI. (1732) and the Trades Act of 1859.

Keywords: trades, guild, apprentice, guild rules, training

Nastop učne dobe¹ je pomenil v večini primerov tudi dokončen izbor posameznikove življenjske poti. Izbor »prave« obrti je posamezniku jamčil relativno brezskrbno eksistenco, nekatere obrti pa celo precejšnjo mero družbenega ugleda. Obrtništvo (s trgovci) je v kontinentalnih mestih tvorilo glavnino prebivalstva, obvladovalo pa je tudi vzvode mestne oblasti, zato še malo ni bilo vseeno, komu naj bo v bodoče omogočen vzpon med to »elito«. Najprimernejši za nadaljevanje družinske obrtne tradicije so bili kajpak potomci lokalnih mojstrov, za silo sprejemljivi pa so bili še drugi meščanski sinovi in pri nas tudi kmečki sinovi iz okolice. Velikemu delu primernih mladeničev je vstop v obrt zapiralo njihovo poreklo – nezakonskim otrokom in sinovom nekaterih »nečastnih« ljudi,² določene mu številu otrok pa v nekaterih obrtneh precej drage učnine. Država in Cerkev sta zlasti v obrtnem redu iz leta 1732 načeli okope, ki so jih za omejevanje zaposlovanja vajencev skozi čas zgradili cehi, in ki so ovirali pospešen razvoj obrti.³ Odpiranje poti v rokodelstvo tistim, ki jim je ekskluzivizem srednjeveškega cehovstva to pot prej močno oteževal ali celo zapiral, je bilo v skladu z merkantilistično logiko. V obrt (zlasti v komerčno in v založniško organizirano) naj bi našlo pot čimveč ljudi – zlasti seveda mestnega in kmečkega proletariata, pa tudi nekaterih prej preziranih poklicev. Seveda pa so

slejkoprej edini nosilci obrtnega uka ostajali cehovsko organizirani mojstri.

V večini cehov so novemu vajencu (oziroma njegovim staršem) in mojstru pustili 14 dni časa, da se navadita drug drugega in šele nato na cehovskem sestanku vajenca uradno sprejeli v uk.⁴ V istem (gradbeniškem) cehovskem redu je tudi določilo, ki je (brez kazni) rehabilitiralo vajenca, ki bi svoj uk nevede začel pri šušmarju, a je takega »mojstra« zapustil takoj, ko je spoznal svojo zmoto.⁵

Kot zanimivost lahko omenim, da so bili najmlajši ptujski mesarski vajenci ob vpisu stari 13, najstarejši (Franc Čank iz Waltendorfa v graški okolici) pa je bil s 43 leti od njih kar 30 let starejši, ko se je leta 1841 »izučil« (legaliziral!) pri Jakobu Kossarju na Ptuj.⁶

Prej zelo nedoločena pravila o sprejemanju in odpušcanju vajencev, trajanju učne dobe, jamstvu in učnini je obrtni red končno skušal poenotiti. Svečan sprejem v uk se je odvijal na cehovskem zboru (pred odprto cehovsko skrinjo – *vor offener Laade*) po praviloma štirinajstdnevem poskusnem delu.⁷ Za vajenca sta pred letom 1732 jamčila po dva spoštovana meščana (ali člana ceha).⁸ Porok je s svojim premoženjem⁹ jamčil za to, da bo vajenec dejansko končal uk (da ne bo svojevoljno zapustil mojstra – zbežal).

Pobegi sicer niso bili tako redki, sprožili pa so jih različni konflikti – slabo ravnanje z vajencem, izkoriščanje ali preprosto domotožje. Ubežnega mesarskega vajenca ni smel v Celju zaposliti noben mojster, dokler ni razčistil razmerja s prejšnjim, sicer je takemu mojstru grozila kazen.¹⁰ V Mariboru je moral mojster o ubežniku takoj obvestiti ceh, ta pa po potrebi gosposko, da je sprožila iskanje. V

¹ Žižek, *Rokodelci*; str. 15-19.

² O posameznih »nečastnih« poklicih je govor v obrtnem redu iz leta 1732: »(§4 Vsi otroci dacarjev (Gaffel), (uslužbencev) uradov in imenj (Gült), (članov) cehov, kot tudi otroci deželskosodnih in mestnosodnih hlapcev, sodnih stražarjev, biričev, mestnih vratarjev, gozdarjev, poljskih čuvajev in čuvajev zvonikov ... die Kinder der Land- und Stadtgerichtsdiener, wie auch der übrigen Gerichts-, Frohn-, Thür-, Holz-, Feld- und Thurmwächter...« – skratka (otroci staršev) vseh poklicev in rokodelstev razen konjedercev (ki pa jim je pridržana pravica do »legitimacije«), se lahko izuče obrti.« *Handwerksgenerale und Fundamentalpatent* (dalje: OR 1732); str. 3-18 (avtorjev prevod). Med nečastne poklice so sodili tudi glumači, mazači, pulilci zob, krvni sodniki in mitničarji. Nekaj časa so marginalizirali celo padarje, mlinarje in tkalce, ki pa so dosegli legitimacijo z ustanovitvijo lastnih cehov. Pri demokratizaciji obrti sta Cerkev in država delovali z roko v roki (prva z zakonsko (pri nezakonskih otrocih), druga s poklicno legitimacijo (odprava stigmatizacije nekaterih poklicev).

³ Že citirani §4 OR 1732 o legitimaciji nekaterih poklicev, §5 o kaznovanju mojstrov in pomočnikov, ki bi se diskriminatorno vedli do posameznih vajencev ter §11, ki ukazuje zaposlovanje vseh, ki so na kakršenkoli način »legitimirani«. Prim. Hoffmann, *Knotenbeißer*; str. 25.

⁴ 7. člen; SI ZAP 434 CR-5.

⁵ Ptuj: 9. člen; SI ZAP 434 CR-5, Maribor: 9. člen; *Cehovski red mariborskih zidarjev, kamnosekov in tesarjev cesarja Karla VI. 1718, september 28., Dunaj. V: Mlinarič, GZM, XVIII; str. 212-224 in Celje: § 11. SI_ZAC/0786_00006.*

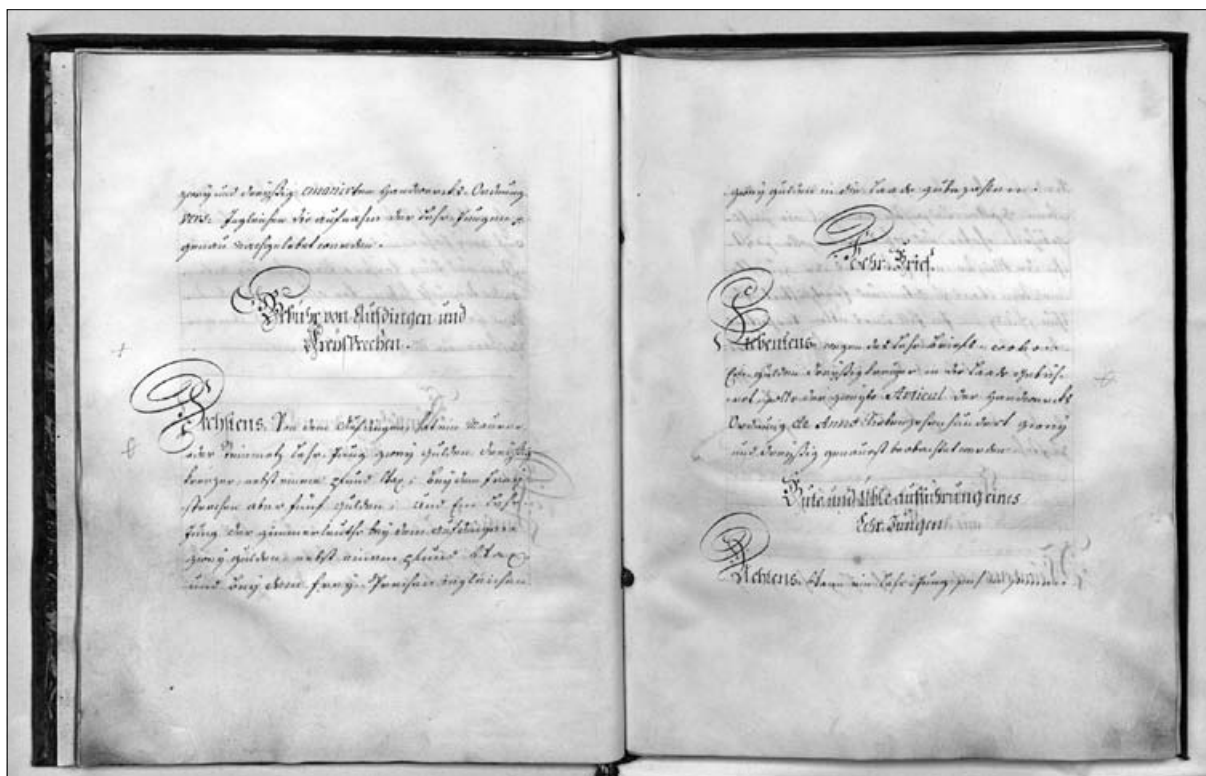
⁶ SI ZAP 440 CK-13.

⁷ V OR 1859 je v §91 dopuščena tudi dvomesečna poskusna doba.

⁸ OR 1732 v §13 dopušča, da za vajenca jamči le en porok (pošten meščan).

⁹ »Kavcija« je znašala 32 goldinarjev.

¹⁰ 28. člen. SI_ZAC/0786_00007.

Določila o vajencih v cehovskem redu celjskih gradbenikov (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0786_00006)

vseh treh mesarskih cehih – celjskem, mariborskem in ptujskem, so vajencu, ki je med ukom izgubil mojstra, našli novega, na Ptuj pa je vajenec dobil novega učnega mojstra tudi v primeru, ko so se vajenčeve pritožbe čezenj izkazale kot upravičene.¹¹

S problematiko begavcev so se spopadli tudi v gradbeniških pravilih. V primeru, ko je bil mojster do vajenca prestrog in ga je hotel (neupravičeno) kaznovati, kot se je pogosto dogajalo, je moral vajenec to povedati porokoma ali skrbnikoma (*Gerhaben*) in si z njuno pomočjo najti drugega mojstra. Vajenec, ki pa je brez pravega razloga zbežal od mojstra in tega porokoma ni povedal, je izgubil že opravljeno učno dobo in je moral pri drugem mojstru začeti od začetka.¹²

Vpisu v vajeniško knjigo (*Aufding Buch*)¹³ je sledila pojedina, ki jo je plačal mojster. Vajenec je s

sprejemom v uk postal del mojstrovega gospodinjstva. To pomeni, da je vajenec z družino delil tudi vzpone in padce, uspehe in neuspehe mojstrove delavnice, ki ga je prehranjevala. Za vajence, ki so bivali pri mojstrih, je oblast večkrat predpisala potrebno (zadostno) oskrbo, ki je (ob upoštevanju tedanjih prehrabnih navad) pomenila zlasti zagotavljanje zadostne količine mesa.¹⁴ Medtem ko je mojster s svojimi pomočniki uvajal fanta v skrivnosti rokodelstva, naj bi breme njegove vzgoje (nekažno nadomestno materinstvo) prevzela mojstrova žena. Zlasti v prvem obdobju uka so vajenca precej bolj kot v delavnici uporabljali pri gospodinjskih in kmečkih delih.¹⁵ Vsaj tako pomembna kakor stro-

¹¹ 29. člen; SI_ZAC/0786_00007, Maribor 30. in 31. člen. Cesarica Marija Terezija potrjuje cehu mariborskih mesarjev obrtni red. 1772, junij 26., Dunaj. Mlinarič, GZM XVIII; str. 77-87, 9. člen; SI ZAP 440-CR-11.

¹² Vajeniški red, 8. člen; SI ZAP 434 CR-6.

¹³ Vpis so računali, sprejem pa je spremljalo tudi plačilo učnine (v celoti ali dela).

¹⁴ Dunajski peki so npr. na vajenca računali kar po 1 funt (0,56 kg) govejega mesa dnevno – to je nedvomno ekstrem, saj se je tovrstni cesarski odlok za vajence v neki manufakturi zadovoljil s polovično količino – 28 dag mesa dnevno. Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*; str. 92. Prim. tudi: Mitterauer, *Grundtypen alteuropäischen Sozialformen*.

¹⁵ Tudi mestni rokodelci so ponavadi imeli večjo ali manjšo posest in nekaj živine. Konec vajeniškega hlapčevanja pomeni \$95 OR 1859: »Mojster je odgovoren za strokovno izobrazbo vajenca, zato mu mora dati potreben čas in priložnost in ga ne sme rabiti za druga opravila (npr. v gospodinjstvu, na kmetiji; op. avt.); tovrstno izkoriščanje je vajencu dajalo celo

kovna komponenta uka, je bila vajenčeva vzgoja po splošno sprejetih verskih in moralnih standardih, o čemer pričajo številni zapisi v cehovskih redih.

Na Ptujju so mesarji v pravilih prepovedali pomočnikom in vajencem igrati za denar, popivati, se nažirati in zapravljati, vendar so na drugi strani tudi edini ceh s pravili, ki so mojstru ali mojstrici izrecno prepovedovala odsloviti ali napoditi bolnega pomočnika ali vajenca, ampak sta mu morala med boleznijo nuditi vso mogočo krščansko pomoč (21. člen).¹⁶

Prav vsi pregledani mesarski cehovski redi recimo obravnavajo in kaznujejo pomočniško ponočevanje – tak vasovalec in postopač je moral v Mariboru in na Ptujju plačati 1 funt (belega) voska, v Celju pa kar 2.¹⁷ Ponočnjaške vajence so na Ptujju kaznovali kar njihovi mojstri, v Celju in Mariboru pa je določilo o globi veljalo tudi zanje.

Zanimivo določilo je kot del 20. člena vključeno v potrditev ptujjskih mesarskih pravil. Za nezakonskega otroka je moral plačati mojster 32, mojstrica 16, pomočnik pa 10 gld kazni. Če je dobil nezakonskega otroka vajenec, je moral ob odkritju ponoviti uk.¹⁸

Ptujski gradbeniki so poseben vajeniški red, kamor so zapisali vodila za njihovo obnašanje, vključili celo v cehovska pravila.¹⁹ Vajenca, ki je bil na začetku uka priden, med učno dobo pa je začel nečistovati ali je pogosto zamujal na delo (zaspal), postajal zanikrni in se izogibal mojstrovemu podu-

ku, je lahko mojster kaznoval sam ali pa to zahteval od njegovih porokov. Vajenci so se morali izogibati popadljivosti, ošabnosti in objestnosti in se (nad svojim položajem) niso smeli pritoževati (7. člen).

Razen greha in drugih malopridnih dejanj se je moral vajenec ves čas uka ogibati tudi vsake igre na srečo in kegljanja, kar mu je bilo popolnoma prepovedano, kršilec pa je grozila kazen (10. člen).

Vsak vajenec je bil dolžan spoštovati duhovno in posvetno gospodo (gospe in gospode), obrtnike in obrtnice, zlasti pa svojega mojstra in mojstrico ter pomočnike in pred njimi sneti klobuk. Kogarkoli, ki tega iz ključovalnosti, ponosa ali objestnosti ne bi storil, je kaznoval ceh (11. člen). Za mariborske mlinarske vajence so predpisali tudi »primerno« in prepovedali »neprimerno« obleko: vajencu je bilo prepovedano nositi žamet, svilo ter nojeva peresa, zatakljena za klobuk, pohajati oborožen kot potujoč pomočnik in nositi srebrn prstan.²⁰

Noben vajenec v nedeljo ali na praznik ni smel brez vednosti ali dovoljenja mojstra ali njegove žene iz (mojstrove) hiše v družbo, še manj pa v gostilno (na vino; 13. člen).

Mojster, ki je sam ali od drugih zaupanja vrednih ljudi izvedel, da ima njegov vajenec skrivno zvezo (*haumblichn anhang*), mu tega ni smel dovoliti, temveč je moral o tem obvestiti cehmojstra, ceh in vajenčeva poroka, da so ga vrgli iz ceha, saj so bila taka prepovedana, nečista dejanja (cehu) v posmeh in sramoto (14. člen).

Če je bil (vajenec) krivoverec, ali se je tega navzel med učno dobo, ter se niti za veliko noč in druge velike praznike ni zmenil za spoved in ni hotel prejeti najsvetejšega zakramenta oltarja (obhajila), mu je moral mojster odpovedati uk, sicer je sam tvegati hudo kazen, ker krivoverca ni prijavil (15. člen).

pravico, da mojstra zapusti; OR 1859 §96). Vajenca mora navajati na delavnost, dobre navade, izpolnjevanje verskih dolžnosti ter ga pošiljati k šolskemu pouku in v obrtno vajeniško šolo, če ta v kraju obstaja. Vajenca ne sme maltretirati (mißhandeln) in ga mora varovati pred šikanami sodelavcev in članov gospodinjstva. V posebnih primerih (npr. bolezen, pobeg), ki zahtevajo prisotnost staršev, skrbnikov ali drugih sorodnikov, jih mora mojster obvestiti.« Prim. Hoffmann, Knotenbeißer; str. 36 – 40.

¹⁶ SI ZAP 440-CR-11.

¹⁷ Celje: 17. člen; SI_ZAC/0786_00007, Maribor: 19. člen, Ptuj: 20. člen; SI ZAP 440-CR-11.

¹⁸ SI ZAP 440-CR-11.

¹⁹ Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptujju. s. d.; SI ZAP 434 CR-6. Priloga ptujskemu gradbeniškem redu Leopolda I. je vajeniški red oziroma »Določilo, ki ga je treba prebrati vsakemu vajencu ob sprejemu v uk o tem, kako naj se vajenci vedejo med učno dobo.«

²⁰ Cesar Ferdinand II. potrjuje mariborskim mlinarjem njihov obrtni red. 1624, november 13., Dunaj. PAM, listina št. 1161. V: Mlinarič, GZM XVIII; str. 98-116. Dodani vajeniški red: "Ferers vermerckht was ain ersames handtwerch der müllner vnd zechmaister ainen lehrjunger, so er sich zue dem handtwerch dingen will, für nuzbar vnd notwendige instruction nach lengs fürhalten vnd verlesen solle, darnach er sich zuerichten habe." J. Mlinarič, GZM XVIII; str. 110.

Zadnji dve določili sta bili še posebej uporabni in življenjski: Vajenec je bil svojemu mojstru dolžan podnevi in ponoči odvracati škodo in posebej paziti na luč in ogenj ter vedno najskrbneje pobirati, hraniti in paziti na mojstrovo orodje (16. člen).

V obrteh, kjer so vajenci prihajali v stik s straniki (zlasti ženskami), je bilo treba regulirati tudi to: *»Kadar je pošten človek poslal po opralku v mlin ali k stopam svojo ženo, hčer ali kogarkoli drugega«,* jo je moral mlinarski vajenec pustiti pri miru z nespodobnimi besedami in drugim, sicer mu je grozila odpoved uka.²¹

V začetku 19. stoletja se je tej strokovni in družbenomoralni vzgoji pridružila še »vajeniška« šolska obveznost – obiskovanje nedeljske ponavljalne šole, »izpit« iz katekizma pa je postal del pomočniške skušnje.

Razvoju »formalnega« obrtnega šolstva sicer sledimo od 2. polovice 18. st. dalje.²² Prej je šlo pri izobraževanju obrtniškega naraščaja bolj za že omenjeno prenašanje izkušenj znotraj družine (delavnice) ter »samoizobraževanje« s pomočniškimi potovanji. Kasnejši razvoj obrtnega šolstva je bil vezan na gospodarski razvoj (ta je bil pri nas počasen), prve strokovne šole na Kranjskem (v Ljubljani in Idriji) pa so bile sprva zgolj tečaji risanja (načrtov izdelkov, naprav...).

Od leta 1766 so bile v cesarstvu prisotne težnje (Wenzel Kaunitz) po vzpostavitvi rokodelskih šol, na katerih bi poučevali risanje in mehaniko, država pa je želela sooblikovati tudi učne načrte za uk pri mojstrih. Na področju specializiranih šol so leta 1767 za tkalce ustanovili predilsko šolo v Celju, 1769 mehansko šolo v Ljubljani za izobraževanje gradbenikov (polirjev in mojstrov), podobne šole pa so bile tudi v Gradcu in Celovcu (1765), medtem ko so v Trstu že prej ustanovili navtično šolo (1754).²³ Po letu 1771 je steklo ustanavljanje trirazrednih normalk, ki so pomenile nadaljevanje osnovne šole (s poukom geometrije, stavbarstva, mehanike in risanja). Od leta 1787 je bil sprejem v uk dovoljen formalno samo tistim, ki so prej 2 leti obiskovali

normalko, odredbi iz let 1778 in 1786 pa sta predpisali obvezno obiskovanje nedeljske ponavljalne šole za vajence tudi med ukom.²⁴ V večjih mestih so sprva res predvideli šolanje bodočih vajencev na normalkah, vendar so učenci normalk ponavadi nadaljevali študij in se niso zaposlovali. Vajenci med 12. in 15. letom starosti so obiskovali (splošne) nedeljske ponavljalne šole, kjer so utrjevali snov nedeljskih šol (branje, pisanje, računanje), za neobiskovanje pouka, oziroma za nepošiljanje vajencev k pouku pa je bila zagrožena tudi kazen.²⁵ Leta 1810 je bila ustanovljena obrtna šola v Ljubljani, kjer so delovali zidarski, mizarski in ključavničarski razred, imeli pa so po 3 ure pouka dnevno.²⁶ Leta 1814 so v Ljubljani obnovili delo šole za mehaniko, ki je bila leta 1817 preoblikovana v obrtnoindustrijsko šolo, na njej pa so poučevali risanje, geometrijo, aritmetiko, geografijo, kemijo, fiziko in mehaniko, od leta 1815 pa je na ljubljanski normalki poleg redne delovala še nedeljska risarska šola za vajence, ki so imeli pouk ob nedeljah in praznikih.²⁷

Leta 1839 je bila v Ljubljani ustanovljena risarska šola za obrtne poklice, leta 1848 pa se na Kranjskem pojavijo realke kot prve obrtno-strokovne šole.²⁸

O nuji povezanega strokovnega in splošnega uka za vajence v obrti so pisale tudi Novice: *»V izreji dobrih rokodelcov so tedaj nar večji napake iskati. Izpraševanja za take, ki hočejo mojstri ali podmojstri (kseli) postati, so večidel slabo vredjene, – nad podukam učencov se vse prenemarno čuje; učenec je popolnoma v rokah svojiga mojstra, in namesto da*

²⁴ Prav tam, str. 17, 18. Šolski zakon iz leta 1774 je deželnim glavnim mestom v Avstriji predpisal ustanavljanje normalk, sedeži okrog njih so postali mesta z glavnimi šolami, v ostalih krajih pa naj bi delovale trivialke. Serše, Strokovno šolstvo, str. 19. Osnovno šolo so obvezno morali obiskovati vsi otroci, stari od 6 do 12 let. Obstajale so trivialke, ki so bil namenjene kmetom ter normalke in glavne šole za meščanske otroke in predvidene za nadaljnji študij. Predmetnik se je delil na obvezni in neobvezni del. Prvi je vseboval branje, pisanje, računstvo, nemško slovnico, osnove latinščine in zgodovino, drugi pa tehnično risanje, osnove geometrije, stavbarstva in mehanike, zemljepis in prirodoslovje. https://sl.wikipedia.org/wiki/Politi%C4%8Dna_%C5%A1olska_ustava (22. 8. 2016)

²⁵ Serše, Strokovno šolstvo, str. 12-14 in 25.

²⁶ Prav tam, str. 22.

²⁷ Prav tam, 26, 27.

²⁸ Prav tam, str. 12-14.

²¹ Prav tam.

²² Serše, Strokovno šolstvo.

²³ Serše, Strokovno šolstvo, str. 16.

Malo posebno »učno pismo« (priporočilo) ¾ leta starega kotlarskega »pomočnika« Franca Kupitza »male postave in brez las« (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0786_00017)

bi ga le za delo svojiga rokodelstva imel, mu mora njegove otroke pestovati, gospodinji ali kuharici v kuhinji streči, sedaj po to, sedaj po uno reč letati i.t.d. Tako preživi učenec svoje učenske leta, – in kadar postane podmojster, ni v svojim rokodelstvu prav izurjen, in še večidel tudi sicer ves popačen. Kako-šen mojster bo enkrat tak fant! Da se Bogu usmili! sam sebi, svoji družini in celi soseski v težavo in škodo...«²⁹

Precej verjetno je, da je na pošiljanje vajencev k pouku manj vplivalo zavedanje o nujnosti izobraževanja in napredka, in bolj grožnje s sankcijami – dejstvo pa je, da so cehi v svoje bilance začeli vključevati tudi stroške, povezane s šolanjem vajencev (plačilo učiteljev, knjig), mojstri pa so skrbeli za njihovo obiskovanje pouka.

Primer nedeljske ponavljalne šole v Celju pokaže socialno zaledje, iz katerega so izhajali celjski obrtniki – daleč največ je bilo med učenci (vajenci) okoliških kmečkih sinov in potomcev obrtnikov (skupaj 69%), ki so se v večini odločali za »družinsko« obrt. Preseneča visok delež sirot (11%). Pouk v nedeljskih ponavljalnih šolah je potekal v treh razredih – učenci v prvem so poslušali »osnovne«, učenci v drugem »višje« predmete, v 3. razredu pa so poučevali risanje.³⁰

Prvi in drugi razred celjske nedeljske ponavljalne šole sta bila zaradi različne vstopne starosti ob začetku vajeništva v različnih obrtneh starostno precej heterogena – glavnino so tvorili šestnajst- do osemnajstletniki (53%).³¹

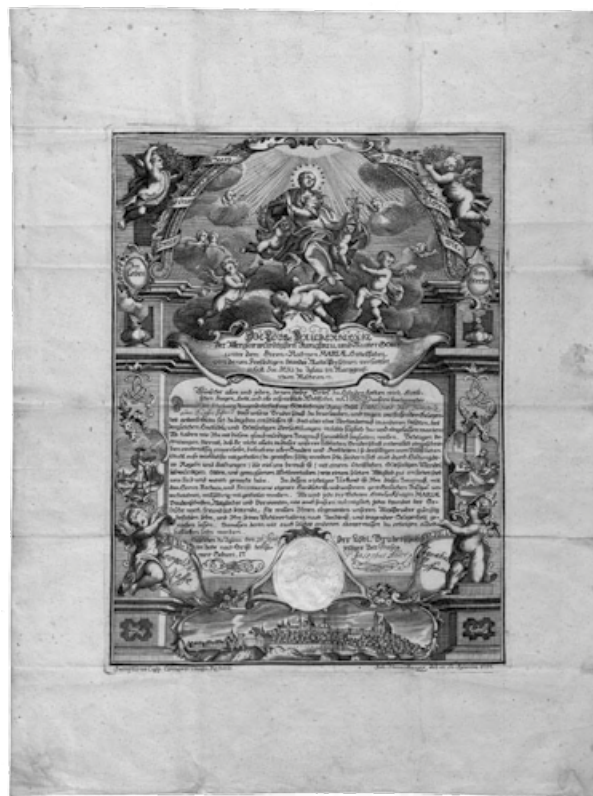
²⁹ Kako rokodelski stan na boljši pripraviti; Novice, 9. maliga srpana (julija) 1851 (IX/28).

³⁰ SI_ZAC/0024, a. š. 32.

³¹ Isti vir.

Med učno dobo so vajenci nekaterih obrti prejemali plačo (seveda nižjo od pomočniške), delež žepnine ali pa plačilo v naravi – usnjarski vajenci sprva samo v tretjem letu nekaj kož, ki so jih lahko obdelali in prodali zase. Prvi dve leti uka je moral denimo usnjarski mojster vajencu zagotoviti dva (usnjena) predpasnika, dve hodnični (grobi platneni) srajci, eno platneno delovno suknjo ter »dovolj« čevljev. Tretje leto se je moral vajenec znajti sam in gospodariti s svojo žepnino (12. člen).³² Celjska terezijanska potrditev usnjarskih pravil je mejo ekonomske neodvisnosti pomaknila močno navzdol – tudi prvi dve leti je mojster vajencu poleg osnovne obleke podaril pet manjših ali eno večjo kožo, ki jo je le-ta lahko prodal in obdržal izkupiček.³³ Plača vajencev v gradbeniški poklicih je bila odvisna od letnega časa (dolžine delovnika) in je bila najvišja v času gradbene sezone med aprilom in oktobrom, ko so svoj delovnik začeli že ob štirih ali petih zjutraj ter delali do šestih ali sedmih zvečer, kar je s (tremi) premori zneslo približno 11 do 13 ur.

Učna doba je bila v različnih obrtéh različno dolga – od dveletnega tesarskega do petletnega kamnoseškega uka, če se omejim zgolj na obrti, opisane v svoji raziskavi. Prevladoval je triletni uk, ki ga je zaključil »odpust«.³⁴ Za odpust je vajenca predlagal mojster, ko je po preteku učne dobe ocenil, da se je ta že dovolj naučil, da bi se lahko zaposlil kot pomočnik. Pred odpustom pa je moral vajenec od kateheta pridobiti potrdilo o obiskovanju verouka oziroma nedeljske ponavljalne šole. Tudi odpust se je odvijal pred zbranim cehom, vpisu opravljenega uka v vajeniško knjigo³⁵ pa je sledila izstavitve učnega pisma³⁶ in pogostitev, ki pa jo je že plačal novi pomočnik. Zlasti konec učne dobe in vajencev sprejem med pomočnike (prehod iz otroštva med može?) so poleg pojedine zaznamovale številne spremljajoče dejavnosti, med katerimi so bile tudi razvade, ki jim je država kanila narediti

Bratovščinska listina kotlarja Franca Ksaverija Kupica, ki je služila tudi kot priporočilo in navrstveno spričevalo na potovanju (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0786_00020)

konec,³⁷ zelo podrobno pa je tak postopek odpusta vajenca opisan v mariborskih pravilih sodarskega ceha. Izučeni sodarski vajenec je ob odpustu plačal 3 gld, nato pa so ga pomočniki »preizkusili« (*schleiffen* – v tem primeru »krstili«; s ponižujočim ritualom (spraševanjem) sprejeli medse), za kar jim je moral ceh celo plačati 45 kr (od tistih 3 gld; 40. člen). Novi pomočnik, ki ni poznal odgovorov ali hotel sodelovati, je plačal za vsako vprašanje 3 kr, namesto njega pa je moral odgovarjati kak mladi mojster (41. člen). Če tudi on ni poznal odgovorov ali ni hotel sodelovati, je moral plačati 1 ½ funta voska kazni; namesto njega pa je moral odgovar-

³² 11. člen; SI_ZAC/0786_00083.

³³ SI_ZAC/0786_00084.

³⁴ *Lossprechung* – tudi *Freysprechung*. Prevod v celoti bi se lahko glasil »odpust iz vajeništva«.

³⁵ *Freysprechungs Buch* – ponavadi je bila itak ena sama tako za vpise kot izpise vajencev.

³⁶ *Lehrbrief*. Zanj in za vpis v protokol je moral novi pomočnik seveda plačati takso.

³⁷ »§9 Vajencev ni dovoljeno zadrževati čez predpisano učno dobo, pri odpustu pa nad njimi ni dovoljeno izvajati različnih razvad in objestnosti kot na primer vlečenje čez mizo (... Hobern, Schleifen, u.s.w ...). Ravno tako so prepovedani smešni običaji pri pozdravljanju in predstavljanju. Ceh tudi ne sme v učna pisma vstavljati določenih klavzul in neumnosti, temveč mora učna pisma sestavljati po predpisanem formularju.« OR 1732.

jati izkušen mojster (42. člen).³⁸ Kresije in drugi upravni organi so pogosto kritizirali in kaznovali podelitve pomočniških pisem na osnovi nepopolne dokumentacije (zlasti »spregled« veroučnega (nedeljskošolskega) spričevala ipd.) in prehitro (nekritično) podeljevanje mojstrstev.³⁹

Novi pomočnik se ponavadi ni smel zaposliti v istem kraju pri drugem mojstru, za ponavadi omejen čas pa je lahko kot pomočnik ostal pri učnem mojstru, nato pa se je moral odseliti in/ali začeti potovanje.

Reguliranju obrtnih učnih razmerij, pomočništva pa tudi zaposlovanju delavcev v modernih kapitalističnih obratih je obrtni red iz leta 1859 posvečal kar celo poglavje (6.; o pomožnih obrtnih delavcih). Red je predpisal minimalno starost in družbene zahteve za mojstra, ki je nameraval poučevati vajence.⁴⁰ Učno razmerje je temeljilo na učni pogodbi, ki sta jo vajenec in mojster sklenila pred združenjem (člani le-tega so bili tudi vajenci) ali (če obrt ni imela združenja) pred občinskim predstojništvom, kjer je bila pogodba v tem primeru tudi deponirana (§90). Precej zadev je bilo prepuščenih dogovoru med vajencem (njegovim skrbnikom!) in mojstrom – trajanje učne dobe,⁴¹ učnina, prehrana in stanovanje (§92), dopuščene pa so bile tudi možnosti, ki so opravičevale pre-

kinitev učne pogodbe.⁴² Stroške in odškodnino je moral v vseh primerih plačati krivec za prekinitev pogodbe. Vajenčev pobeg je obravnavan ostreje kot v obrtnem redu iz leta 1732 (§9),⁴³ saj je lahko mojster zahteval begavčevo izročitev in ga celo sam kaznoval (§101).⁴⁴ Obrtno združenje je bilo prva stopnja odločanja v učnih zadevah, prizivna inštanca pa je bilo krajevno politično oblastvo (občina).

Nove razmere v produkciji so narekovale tudi reguliranje otroškega dela,⁴⁵ ki pa ne sodi več v sklop zaposlovanja vajencev v obrti.

⁴² §96 Učno razmerje je možno prekiniti pred iztekom dogovorjenega ali nedogovorjenega časa v naslednjih primerih: (V naštetih primerih razdre pogodbo mojster.)

a) če vajenec zagreši katero izmed v §78, točki 1 b) in d) navedenih dejanj (hujša nepokornost, neposlušnost), b) če se izkaže, da je za izučitev obrti nesposoben, c) če vajenec zaradi bolezni ne dela več kot 6 tednov, d) če ga zapro za več kot 1 mesec.

(V naslednjih primerih razdre pogodbo vajenec ali njegov skrbnik.)

a) če mojster grobo zanemarja svoje dolžnosti, sili vajenca v nemoralna in nezakonita dejanja ali zlorablja svojo vzgojiteljsko vlogo; v tem smislu je možna tudi odpoved zaradi uporabe vajenca za opravljanje neobratniških opravil, b) če mojstra zapro za več kot 1 mesec (ali celo manj, če njegova aretacija pusti vajenca brez oskrbe/preužitka), c) če mojstru sodno (kazensko) začasno (zeitlich) prepovedo opravljanje obrti, d) če se mojster preseli v drugo občino, pri čemer mora biti pogodba prekinjena manj kot 2 meseca po preselitvi. §97 je omogočal vajencu prekinitev uka tudi v primeru, ko je prevzel domačo kmetijo ali skrb za starše, §98 pa je govoril o razdrtju učnega razmerja ob vajenčevi ali mojstrovi smrti oziroma opustitvi obrti. OR 1859.

⁴³ V OR 1732 vajenca proti njegovi volji niso smeli siliti nazaj, resda pa je moral pri drugem mojstru začeti uk popolnoma od začetka. OR 1859 je predvidel tudi nekakšna »vmesna« potrdila, ki so dokumentirala opravljen uk do prekinitve učne pogodbe (§100).

⁴⁴ Isti člen je od begavčevega novega mojstra zahteval, da skupaj z vajencem staremu mojstru poplača vse stroške in škodo, ki jo je ta utrpel z begom.

⁴⁵ »§86 Otroci, mlajši od 10 let ni dovoljeno zaposlovati, otroci med 10. in 12. letom pa se lahko zaposlijo le ob predložitvi dovoljenja, ki ga izda občinsko predstojništvo na zahtevo očeta ali skrbnika. Opravljajo lahko le tista dela, ki niso zdravju škodljiva in ne ovirajo njihovega razvoja. Omenjeno dovoljenje se lahko izda le tedaj, če delo hkrati omogoča tudi obiskovanje običajne šole ali pa pouka, ki ga organizira podjetnik. Osebe, mlajše od 14 let lahko delajo dnevno največ 10 ur, osebe med 14. in 16. letom 12 ur (z zadostnimi odmori). Nočnega dela (med 9. uro zvečer in 5. jutraj) mlajši od 16 let ne smejo opravljati. Vseeno je pri obrteh, kjer je delo neprekinjeno in bi bila sicer proizvodnja ogrožena, moč zaposliti tudi mlajše od 16 let (z dovoljenjem oblastva), ne pa tudi mlajših od 14 let; v tem primeru je treba poskrbeti

³⁸ Cesar Karel VI. potrjuje cehu mariborskih sodarjev od svojih prednikov potrjeni red. 1720, junij 15., grad Laxenburg. V: Mlinarič, GZM XVIII; str. 170-185.

³⁹ Celjska kresija je proti mesarskemu cehu posredno nastopila 4. avgusta 1804. Tedaj je namreč mestni svet (na ukaz kresije) zaradi »odpusta« Janeza Topolovška brez veroučnega spričevala, komisarja in ceh kaznoval s po 4 goldinarji in 30 kr globe. Mestni magistrat Celje (1693-1850). SI_ZAC/0010; Zapisniki, a. š. 8/1, Zapisnik mestnega sveta 4. 8. 1804, zadeva Pub 586.

⁴⁰ §89 Podjetnik/obrniki, ki bi rad zaposloval mladoletne vajence, mora biti star vsaj 24 let. Vsi tisti (obrniki), ki so bili obsojeni zaradi kateregakoli zločina, prekrška iz dobičkarstva ali proti javni morali, oziroma zaradi podobnega prestopka, kot tudi tisti, katerim je bila po §137 odvzeta pravica do sprejemanja vajencev, ne smejo zaposlovati mladoletnih vajencev, če pa so jih pred tem že zaposlili, le-ti ne smejo dlje ostati pri njih. Deželno politično oblastvo v posebnih primerih (po konzultaciji z združenjem – Genossenschaft), ko se ni bati ponovnih zlorab, lahko izjemoma vrne dovoljenje za sprejemanje vajencev.« OR 1859.

⁴¹ Ta ni mogla biti daljša od krajevno običajne učne dobe za posamezno obrt.

Viri in literatura

Viri

- Cehovski red mariborskih zidarjev, kamnosekov in tesarjev cesarja Karla VI. 1718, september 28., Dunaj; Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 212-224.
- Cesar Ferdinand II. potrjuje mariborskim mlinarjem njihov obrtni red. 1624, november 13., Dunaj. PAM, listina št. 1161; Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 98-116.
- Cesarica Marija Terezija potrjuje cehu mariborskih mesarjev obrtni red; 1772, junij 26., Dunaj. Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 77-87.
- Cesar Karel VI. potrjuje cehu mariborskih sodarjev od svojih prednikov potrjeni red. 1720, junij 15., grad Laxenburg. Mlinarič, Jože. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII, Dokumenti mariborskih cehov*, Maribor 1992; str. 170-185.
- Handwerksgenerale und Fundamentalpatent. Wien vom 16. November 1731. *Vollständige Sammlung aller seit dem Jahre 1729 bis gegenwärtig ergangenen Generalien und Verordnungen für sammentliche Innungen und Zünfte In systematisch – chronologischer Ordnung*; Brünn, im Verlage bei Johann Georg Gastl, Kunst- und Buchhändler in der Sattlergasse. 1793.
- Kako rokodelski stan na boljši pripraviti; *Novice*, 9. maliga srpana (julija) 1851 (IX/28).
- Obrtni red z dne 20. 12. 1859 (z veljavnostjo od 1. 5. 1860), v originalu objavljen v RGBI F. 227; v: Ernst Mayerhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern...*, Wien 1881. 3. Band; str. 567-626.

---

za primerno menjavo turnusa. Izjemoma lahko oblastvo dovoli začasno podaljšanje delovnega časa za največ 2 uri (za osebe pod 16 let), podaljšanje pa ne sme trajati dlje kot 4 tedne.« – ta člen je vključen v podpoglavje dodatnih določil za večja podjetja (z več kot 20 zaposlenimi). OR 1859.

Zgodovinski arhiv Celje (SI_ZAC)

- SI_ZAC/0786_00006; Marija Terezija potrdi pravila ceha zidarjev, kamnosekov in tesarjev; 1758, april 27., Dunaj.
- SI_ZAC/0786_00007; Marija Terezija potrdi pravila ceha mesarjev; 1770, december 22., Dunaj.
- SI_ZAC/0786_00083; Cesar Jožef I. potrdi pravila celjskega usnjarskega ceha. 1706, februar 27., Dunaj.
- SI_ZAC/0786_00084; Marija Terezija potrdi pravila celjskih usnarjev. 1757, avgust 13., Dunaj.
- SI_ZAC/0024, a. š. 32, Zapisniki mestnega sveta 1846-1850. Ausweis über Fleiß, Fortgang, Besuch und Sitten der Handwerkslehrlinge in der sonntägigen Wiederholungsschule zu Zilli am Ende des Winterkurses 1847. Mestna občina Celje 1850-1918.
- SI_ZAC/0010, Zapisniki, a. š. 8/1, Zapisnik mestnega sveta 4. 8. 1804, zadeva Pub 586. Mestni magistrat Celje (1693-1850).

Zgodovinski arhiv na Ptuj (SI_ZAP)

- SI_ZAP 434 CR 5; Cehovski red zidarskega ceha v Gradcu. 1698, marec 3., Gradec (prepis)
- SI_ZAP 434 CR 6; Cehovski red zidarjev, tesarjev in kamnosekov na Ptuj. s. d.
- SI_ZAP 434 CR 6; Vajeniški red gradbeniškega ceha.
- SI_ZAP 440 CR 11; Cehovski red mesarskega ceha v Ptuj (pred 1711).

Literatura

- Hoffmann, Barbara.** *Knotenbeißer, Knochenhauer und andere Gewerke (Streifzüge durch die Geschichte des Berliner Handwerks vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert)*; Märkisches Museum, Handwerksmuseum; Berlin 1989
- Politična šolska ustava*: https://sl.wikipedia.org/wiki/Politi%C4%8Dna_%C5%A1olska_ustava (22. 8. 2016)
- Mitterauer, Michael.** *Grundtypen alteuropäischen Sozialformen: Haus und Gemeinde in vorindustriellen Gesellschaften*; Stuttgart 1979.

Sandgruber, Roman. *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*; R. Oldenbourg Verlag; München 1982.

Serše, Aleksandra. *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941: s posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije (1995).

Žižek, Aleksander. *Rokodelci mojega mesta. Drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti*, Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2000.

Zusammenfassung

DIE LEHRE ALS EINTRITTSKARTE IN DIE WELT DES ZUNFTHANDWERKS

In der vormodernen Periode stellte die Aufnahme in die Lehre einen wichtigen Wendepunkt im Leben eines Knaben dar. Die kluge Wahl des zukünftigen Berufes ebnete ihm nämlich den Weg zu einer gesicherten materiellen Existenz und gesellschaftlichem Ansehen. Meist entschieden die Schicksalsgöttinnen und die Eltern an seiner Stelle. Am geeignetsten für die Fortführung der familiären Handwerkstradition waren natürlich die Nachkommen lokaler Meister, notfalls waren noch andere Bürgersöhne und in slowenischen Gebieten auch Bauernsöhne aus der Umgebung annehmbar. Einem großen Teil geeigneter junger Männer wurde der Eintritt in ein Handwerk durch ihre Herkunft als uneheliche Kinder oder Söhne von „unehrenhaften“ Leuten verstellt; bei einem bestimmten Teil der Kinder war es das in einigen Gewerben sehr teure Lehrgeld. Der Staat und die Kirche begannen insbesondere durch die Handwerksordnung aus dem Jahr 1732 die Beschränkungen zu lockern, die im Laufe der Zeit von den Zünften errichtet worden waren um die Einstellung von Lehrlingen zu begrenzen. Ausgenommen die zahlreichen Lehrlinge, die die Lehre gleich unter dem eigenen Dach (in der heimischen Werkstatt) ableisteten, war die Aufnahme einer Lehre mit dem Verlassen des Heimes und der Einbindung in eine neue Familiengemeinschaft und einen neuen Haushalt verbunden. Die Verantwortung für die Versorgung, die Erziehung, den fachlichen Fortschritt und die Sicherheit des Lehrlings übernahm der Meister mit seiner Ehefrau, am Prozess der Schulung des

Lehrlings waren aber auch die Gehilfen und andere Mitglieder des Großhaushaltes beteiligt. Dass es sich dabei um einen wichtigen Prozess handelte, erkannte mit der Zeit auch der Staat, der bereits in den Zunftordnungen die grundlegenden Richtlinien für die Durchführung der Handwerkslehre vorschrieb und später Lehrlinge auch in einzelne Formen des regulären Schulwesens (die sonntäglichen Wiederholungsschulen) einband und den Besuch dieses Unterrichtes (sowie des Religionsunterrichtes) zur Bedingung für den erfolgreichen Abschluss der Handwerkslehre machte. Auch auf dem Gebiet der Ausbildung der Lehrlinge kam es zu einer Vereinheitlichung – die Lehrzeit dauerte abhängig vom Beruf zwischen zwei Jahren (Zimmerer) und fünf Jahren (Steinhauer), die Aufnahme und der Abschluss der Lehre mit der Verleihung des Lehrbriefes erfolgten im Rahmen von Zunftsitzen (Versammlungen). Zwischen dem Niedergeschriebenen und dem tatsächlichen Leben gab es aber auch im Bereich der Lehre große Unterschiede. Die Meister (und andere Mitglieder des Haushaltes) behandelten die Lehrlinge oft schlecht, und einige Lehrlinge lebten nicht in Übereinstimmung mit den Regeln der Zunft, des Glaubens oder der Moral. Informationen über die Regulierung der Lehre und einzelne Beispiele von Exzessen verbergen sich in Zunftregeln, Zunftbüchern und Urkunden, während der weitere historische Rahmen auch mithilfe der Literatur umrissen werden kann. Der Beitrag konzentriert sich auf die Periode zwischen den zwei zentralen Rechtsakten, die das Handwerk regelten – die innerösterreichische Handwerksordnung Karls VI. (1732) und die Gewerbeordnung aus dem Jahr 1859. Vom letzten Drittel des 18. Jahrhunderts an ist die Ausbildung der Lehrlinge dann immer weniger eine (interne) Zunftangelegenheit und immer mehr Teil eines zentralistisch geführten und mit modernen pädagogischen Lehrmeinungen unterstützten Systems.

Schlagwörter: Handwerk, Zunft, Lehrling, Zunftordnung, Ausbildung